

УДК 316.2.316.733

ДЖЕФРІ Ч.АЛЕКСАНДЕР,

професор соціології Єльського університету, один із очільників Центру культурологічних досліджень Єльського університету¹

ІСААК А.РІД,

доктор соціології Єльського університету, викладач Університету Колорадо в Боулдері²

Соціальна наука як прочитання і як перформанс: культурсоціологічне розуміння епістемології (Реферативний виклад)³

Анотація

За часів “повернення до емпіричного”, коли теоретичні диспути минулої ери нібито вщухли, автори статті поставили за мету знайти інтелектуальні підстави для поновлення такого роду дебатів, щоб уможливити глибше розуміння природи та завдань емпіричної соціальної науки. Оспороюючи необхідність надто частого звернення до онтології, вони, натомість, намагаються

¹ Дж.Ч.Александр відомий як натхненник і яскравий представник неофункціоналізму, прибічник “сильної програми” культуральної соціології на противагу “слабкій програмі” соціології культури. Зокрема, особливу увагу він приділяє дослідженню культурних кодів, смислів та наративів у різноманітних сферах людської діяльності.

² І.А.Рід працює в царинах соціальної теорії, культуральної та історичної соціології. Одна з найвідоміших його праць “Суд над Салемськими відьмами” (“Salem Witch Trials”) присвячена дослідженню кроскультурних явищ, питань гендеру та влади в пуританському суспільстві.

³ Переклад з англійської А.Дячук за: *Reed I., Alexander J. Social Science as Reading and Performance: A Cultural-Sociological Understanding of Epistemology // European Journal of Social Theory. — 2009. — 12. — P. 21–41.*

знайти культурально-угрунтоване, герменевтичне пояснення раціональної соціальної науки. Виходячи з диспутів в рамках соціології культури, з одного боку, і непозбутних проблем інтерпретативної філософії — з іншого, автори пропонують культурсоціологічний підхід до епістемології. На цих засадах вони доходять висновку, що раціональність в соціальних науках може бути досягнута лише через утримування від онтології.

Ключові слова: культура, епістемологія, інтерпретація, перформанс, теорія

I

Передусім необхідно розглянути сукупність фонових уявлень, що визначають саму ідею повернення до емпіричного, розкривають його відмітні риси та артикулюють особливе значення, яке воно має для сучасних вчених, котрі працюють у сфері соціальних наук. Ці фонові уявлення відсилають до метатеоретичних зрушень, що були характерними для соціальних наук і, особливо, для соціології з 1960-го до середини 1980-х років. Упродовж цього, нині вже давно минулого періоду дискусій та суперечок інтелектуали, насамперед молоді, запекло сперечалися стосовно самого концепту “модерного життя” (modern life), або ж того, що тоді вважали за таке, і стосовно панівних парадигм соціальної науки, в рамках яких він набував артикульованості, значущості або ж зазнавав критики. Результатом таких критичних зрушень став “висхідний зсув” (upward shift) у практиках соціальних наук.

Наукові кола сколихнуло нове і надзвичайно сильне захоплення першоначалами, що виявилось водночас і реакцією на глибоку соціальну та інтелектуальну кризу, і одним з її чинників. Поважні та молоді науковці постали перед необхідністю переосмислення відповідей на фундаментальні питання. Що означає — вивчати суспільство? Що є теорія, і яка роль їй належить у соціальних дослідженнях? Яка природа соціальної дії та соціального порядку? І головне — що є соціальна реальність, на визначення якої ми претендуємо на підставі емпіричних методів дослідження? А отже, що є емпіричне?

За часів таких потрясінь не дивно, що теорія стає нібито всюдисущою та всеосяжною і що в царинах філософії науки та соціальної теорії тривають масштабні нові дослідження. Погляньмо лишень на наукові здобутки, які популяризувалися і в межах, і поза межами сфери соціальних наук.

У Німеччині критика на адресу як класичного марксизму, так і позитивізму з боку Юргена Габермаса стала громовідводом для теоретичних дебатів. Після його емпірично орієнтованої праці на здобуття звання доцента, присвяченої трансформації публічної сфери й написаної ще до початку періоду соціальних заворушень, весь його подальший доробок був спрямований на фундаментальні питання — починаючи від “Пізнання та людські інтереси” (Knowledge and Human Interests, 1971) й закінчуючи “Теорією комунікативної дії” (Theory of Communicative Action, 1984). У Великій Британії Ентоні Гіденс написав серію “основоположних” книг, розпочавши з “Капіталізму та сучасної соціальної теорії” (Capitalism and Modern Social Theory, 1971), оприлюднив низку інтерпретативних і полемічних праць

кінця 1970-х, таких як “Нові правила соціологічного методу” (New Rules of Sociological Method, 1993), “Головні проблеми соціальної теорії” (Central Problems in Social Theory, 1979), і зрештою, в середині 1980-х написав теоретичний трактат, присвячений теорії структуризації. У Франції П’єр Бурдьє перейшов у 1967-му від польової роботи в Алжирі до написання провокативних “Нарисів теорії практики” (Esquisse d’une theorie de la pratique, 1967), які були перекладені англійською (Outline of a Theory of Practice, 1977) і презентовані в англомовних колах у 1970-х.

Фундаментальні питання опинилися на піку моди й у Сполучених Штатах. Грубезні томи монографій та підручників присвячували дослідженню так званих парадигмальних суперечностей між функціоналізмом, теорією конфлікту, символічним інтераціоналізмом, етнометодологією, теорією обміну і марксизмом. Один із найвидатніших американських соціологів-емпіриків, Алвін Гоулднер, спрямував свою наукову роботу в рідше фундаментального диспуту. Його монументальна праця “Наближення кризи західної соціології” (The Coming Crisis of Western Sociology, 1970), просякнута духом апокаліптичних трансформацій, могла би стати підсумковою для тих часів, навіть якби наступна, видана ним трилогія “Темний бік діалектики” (The Dark Side of the Dialectic, 1974) не додала до сказаного раніше нічого нового. Один з авторів цієї статті, Дж.Александр, свою ранню працю “Теоретична логіка в соціології” (Theoretical Logic in Sociology, 1982), яка з’явилася більш як за десять років після Гоулднерового прориву, присвятив зверненню до питань пресупозицій. Таким чином, він зробив свій внесок у кульмінацію теоретичної рефлексії в американській соціології поряд із теоретиками, які, щойно завершивши навчання у 1960–1970-х роках, дійшли висновку, що параметри соціологічної думки мають бути переосмислені.

Щоправда, згодом зникло навіть відлуння цих дебатів. Період інтелектуальної історії соціології добіг кінця. Якось Т.Парсонс запитав: “І хто взагалі зараз читає Спенсера?” А півстоліття по тому Дж.Тернер, своєю чергою, поцікавився: “І хто взагалі зараз читає Парсонса?” Сучасні соціологи, покоління Гіденса, Габермаса тощо, з повним правом можуть спитати: А хто зараз читає Маркса, Вебера чи Дюркгайма, ба й загалом активно залучається до теоретичного диспуту?

Що могло стати причиною відкидання теоретичного дискурсу? Одна причина — практична — полягає в тому, що теоретичний переворот створив нові фрейми референцій, у межах яких змогли розвиватися емпіричні соціальні науки. Сам Фуко став “фундатором дискурсивності” (founder of discursivity), в межах якої можливе дослідження на підставі спостереження; Гіденсова ідея “пізньої модерності” (late modernity) дала поштовх величезній кількості case study, теорія дискурсів Габермаса уможливила занурення в дослідження впізнавання, спілкування та громадського життя (public life) і, таким чином, набула виняткового для соціальних наук значення; ключові концепції габітуса (habitus) та поля (field) Бурдьє можуть бути використані в дослідженні різноманітних “полів” суспільства та співвідношення між габітусом і полем. Не можна також обминути увагою появу нової дослідницької програми в соціології культури, яка, можна сказати, виникла в межах діалогу між Роланом Бартом, Кліфордом Гіртцем і Мері Дуглас, з

одного боку, та їхніми молодшими колегами Ен Свідлер, Мішель Ламонт, Джоном Меєром та Джефрі Александром — з іншого.

Звісно, це повчальний і дуже привабливий шлях тлумачення повернення до емпіричного, адже він репрезентує нормалізацію та рутинізацію нових ідей, щоб дати бачення соціально-історичних процесів 60—70-х років ХХ століття. Проте зсуви в соціально-науковій практиці рідко бувають такими ефективними та результативними. Ми стали свідками глибокої зміни настрів, появи туманного і, втім, сильного відчуття, що період кризи та оновлення минув, що надії та мрії стосовно теорії безповоротно розтанули в часі.

Можливо, це відчуття розвинулося у зв'язку з новим соціальним курсом Рейгана й Тетчер, котрі, хоч би як суворо їх критикували, схоже, вочевиднили кінець ери та наближення іншої епохи соціальної рівноваги в англomовному світі. Або, можливо, було лише туманне передчуття, висловлене Стивенom Сейдманом (1994) таким чином: “великий проект” теорії в його єдності з модерністською фазою, чий історичний час минув. У професійних шляхах визначних теоретиків 1960-х цей зсув відбувався із суб'єктивних причин. Гіденс покинув високу теорію заради сфокусованих досліджень глобальності та самості; Габермас — заради права та Європи, Сейдман полишив постмодерний диспут задля дослідження сексуальності; Бурдье почав працювати над власними емпіричними розробками, використовуючи свої дослідницькі програми в серії досліджень середнього рівня; Александр перейшов до емпіричних досліджень культурних символів та громадянського суспільства. Понад усе про цей “низхідний зсув” (downward shift) свідчить саме наближення постмодерної соціології, яка так пишно розквітла у Великій Британії та Австралії. На шляхах, торованих Фуко, Ліотаром та Гіденсом, виникла ціла низка дуже конкретних та чітких дослідницьких програм, присвячених дослідженню рас, здоров'я, тіла, брендів, естетики та економічних відносин. Результатом цього є нове знання про соціальні структури: мережі, глобальні міста, патріархат, нормативний гетеросексуалізм, оздоровчі режими, пам'ять тіла, інформаційні маркетингові системи, складність (complexity), нові соціальні рухи, новий імперіалізм, радикальні режими, постколоніальність, перформативність, глобальність, екосистеми, новий космополітизм, другу модерність, новий націоналізм, життєвий шлях, дію емоцій, структури культури, громадянське суспільство.

Так, усе з переліченого справді варте детального вивчення, але чи не було дещо втрачено сучасними — як європейськими, так і американськими — науковцями, які у своїх працях так глибоко занепокоєні встановленням соціальних фактів і дослідженням каузальних процесів? Певно, що було. Очевидно, із поверненням до логіки розуміння структури світу як такої через спостереження та калькулювання було втрачено дискурсивну здатність.

II

Контртезою є твердження — теорія все ще жива, але дещо іншим чином. Безперечно, можна припустити, що “теорія” не була повністю відкинута, натомість лише розосередилася, створюючи різноманітні соціальні простори,

які зараз, видається, вимагають пояснення. Можливо, був відкинутий лише певний різновид теорії — уніфікованої, всеосяжної, зацикленої на собі та власних наукових амбіціях?

У такому погляді є частка правди; до неї ми ще повернемося, але спершу слід зауважити, що якби річ була в означеному розосередженні, то це неодмінно стало би частиною “низхідного зсуву”, що не передбачає консолідації тих сфер теорії, де абстракція та лінгвістичні винаходи, які є обов’язковими складовими теоретизування, поставлені на службу політичним та культурним потребам. Слід зауважити також, що в цьому випадку не йдеться про єдність сприйняття структур соціальної, культурної, політичної теорій кінця 1980-х, навіть якщо частково це сприйняття виражається в недовірі до універсалій. Зайдіть на конференцію з майже будь-якої дисципліни в соціальних або гуманітарних науках, і ви дуже швидко зрозумієте, чи доповідач оперує значеннями, які конструюють світ сучасної теорії. Наскільки серйозно доповідачі висловлюються в термінах дискурсів, гегемонії чи значення? Наскільки зважено вони розглядають термін “габітус” чи, може, навпаки ставляться до нього з презирством? Чи обачливо використовують вони Веберові поняття інтерпретації та соціальної дії? Чи в курсі вони Габермасових формулювань Просвітницького проекту?..

Світ значень сучасної теорії одержимий власними множинними мовами, власними творчими світилами (такими, як Пол Гілрой, Фредерик Джеймсон, Джудит Батлер) і власними центральними питаннями (такими, як глобальність, перформативність, верховна влада, соціальна нерівність та демократія). Найбільше вражає той факт, що цей світ настільки сильно теоретизований, деструктивно відособлений від строгого схоплення емпіричного через соціологічне дослідження. “Світ теорії” закрився соціально, економічно та культурно від світу, в якому творяться, вимірюються та верифікуються соціальні факти. Проте в США це набуло значно меншого поширення, ніж деінде.

Наприкінці 1980-х теорія відчувала певний фінансовий голод, адже свідомо відокремилася від таких фінансово прибуткових сфер, як природничі науки, сфери економіки, політики, менеджменту, епідеміології. Саме науковий статус останньої із зазначених сфер якнайяскравіше ілюструє перехід від соціальної легітимності до платоспроможності. Надзвичайно відчутним став цей розрив у соціології, адже тут актуалізувався потужний вектор “повернення до емпіричного”, тоді як теорія живе і далі там і тоді, де і коли вона здатна це робити, відкидаючи емпіричне і, таким чином, докладаючи руку до свого величного повернення. Сполучені Штати все ще обмежуються “методологічним фетишизмом” [Appadurai, 1986]. Сьогодні, хоча вже значно меншою мірою, ніж у повоєнні роки, в США домінує ідея звуження сфери теоретичних розробок із метою контролю набору змінних для забезпечення їх статистичної валідності. У британській соціології укорінилася дещо інша традиція. Соціологи у своїх наукових працях схоплюють наддисциплінарні, філософські твердження як такі, що стають для них джерелом об’єктивної істини. З позиції цієї нової філософської платформи здається, що емпірична аргументація здатна оминати самокритичну історію соціологічного диспуту та набути нової, менш сумнівної правомірності. В цій

роз'єднаності важливу роль відіграють матеріальні спонуки, але інтелектуальна вартість є, якщо умовно припустити її існування, значно вищою. Адже під знаком нових емпіричних маршів розмежовувальна (divisive) академічна політика зводить теорію до підручників, з одного боку, або до периферійних дисциплін із царин неінструменталізованої та недостатньо фінансованої дискурсивної мрії, з іншого боку.

Таким чином, ми маємо не контртезу “живої теорії”, а подвійну перспективу цієї тези. Під кутом зору соціології відбувалося активне згортання теоретичних диспутів і повернення до емпіричного, натомість з огляду на загальнішу перспективу наук про людину в сучасній західній школі відбувалося віддалення теоретичної свідомості від більш емпірично орієнтованих та краще фінансованих гілок соціальних наук. Що було втрачено в процесі цього зсуву — питання, на яке ще необхідно дати відповідь.

III

Соціологи-практики вже не пам'ятають — або просто випускають з поля зору як артефакт релятивістського постмодерного скептицизму — те, про що Парсонс написав ще 1937 року, а саме: що факти є елементами теорії, які набули конкретної форми. Проте не слід зводити ідею хибності емпіричного суто до проявів розвиненої самосвідомості більш революційної та вільнодумної ери, адже це було також викликано своєрідними інтелектуальними відновленнями та винаходами. Першими з-поміж таких відновлень, які поставили під питання емпіризм у 1960–1970-х роках, стали філософія та герменевтика.

Саме тоді популярності набули ідеї Вільгельма Дильтея поряд із сучасним розумінням природи “інтерпретативної” науки порівняно з пояснювальною, хоча ця подвійність, зрештою, стала філософською перешкодою для нашого власного саморозуміння. Г.-Г.Гадамер, П.Рікер, Ю.Габермас, Ч.Тейлор та К.Гірц відкрили для нас нову герменевтику, навіть якщо у своїх працях вони рідко виходили за межі широкого тлумачення ідей Дильтея. На цьому етапі було достатньо і базових принципів герменевтики.

Радикальна філософія/історія науки Томаса Куна зосередилася навколо концептів парадигми та ідеального типу, які відкривали нові перспективи для теоретичних роздумів, перспективи, які доповнювали та уточнювали запозичене від герменевтики. Кун наполягав на вбудованості (embeddedness) емпіричних спостережень та пояснень в *апріорних* теоретичних настановах, що можуть мати як ортодоксальний та традиційний, так і революційний та гештальт-орієнтований характер. Були й інші, більш витончені мислителі-філософи, які кидали радикальні виклики емпіризмові, такі фігури, як В.В.О.Квайн, Д.Девідсон, П.Фоерабанд та Р.Порті. Проте саме Кун зарекомендував себе як протагоніст біля витоків міфу про нове “наукознавство”.

Справжні теоретичні наслідки цих нових форм розуміння зникли разом із “низхідним зсувом”. Але їх відтіснили не лише дедалі переконливіші практики емпіричних та щойно розквітлих соціальних наук, а й зрушення

у межах самої філософії, зсув до конструювання природничих та соціальних наук як форм “реалізму”.

Започаткований Р.Гарé, до якого пізніше приєднався Р.Баскар і, в дещо іншому аспекті, М.Бунге, реалізм, уникаючи різного роду теорій відповідності істини, що визначалися опорою на сенсорне сприйняття, “врятував” емпіричне та раціональність тих, хто його вивчає, виявивши здатність нормальних наукових практик встановлювати об’єктивність та істинність. Існує певний фундаментальний смисл, що в ньому реалізм є незаперечним збагаченням інтелектуального дискурсу: він забезпечує “пронаукову” позицію із значно більшою гнучкістю та філософською глибиною, ніж позитивізм. Понад те, це позиція, яка співвідноситься, в глибокому герменевтичному розумінні, із тим смислом, якого практики природничих наук доходять своїм чином, коли розкривають приховані структури світу, щоб пояснити природні феномени, які ми маємо змогу спостерігати та вимірювати, зокрема на підставі експериментальних методів контролю. Це явно сформульовано у працях Баскара (1975, 1979) як центральне досягнення, що відокремлює реалізм як від позитивізму, так і від постмодернізму. Реалістична філософія науки проголошує здатність “науковців як пошуковувачів реального” (scientists-qua-seekers-of-the-real) розуміти соціальний та культурний світ з іронічної дистанції — “епістемологічного релятивізму” — і в той же час теоретизувати з приводу того, як, зрештою, через прагматичне зіткнення зі світом, наділеним онтологічною структурою, колективний проєкт науки набуває здатності до раціоналізму в судженнях. Через трансцендентальну онтологію маємо синтез соціології науки та філософії науки, що знову підтверджує спроможність людської раціональності — в довготривалому, колективному сенсі.

Для соціальної науки реалізм — чи то у своїх строгих наукових, чи то в більш “критичних” формах — є, зрештою, регресивним інтелектуальним рухом, що втілює ілюзію герменевтичної софістики в ім’я сумнівної метафори, що поєднує каузальну владу природних сил із онтологічною теорією емерджентних соціальних структур як базису онтологічного пояснення [King, 2004; Kemp, 2005; Reed, 2008]. Можливо, у своїх складніших формах науковий реалізм здатен синтезувати соціологію і філософію природничих наук, торуючи шлях, яким прагматика експериментування забезпечує зрозумілі та одиничні значення (сенси) комунікації та раціональності для науковців, які би інакше ставали заручниками власних життєсвітів. Проте, хоч би як наївно звучала ця теза для реалістів та емпіриків, очевидно, що в атомів немає життєсвіту, і з цієї причини інтерпретування людської поведінки жодним чином не може спиратися на ті самі принципи, що й пояснення природних явищ.

Сьогодні досить незвичним видається те, що навіть найбільш “спекулятивні”, морально та теоретично вбудовані (embedded) дослідницькі програми — як-от праці З.Баумана, Н.Роуза чи Д.Гелда — постають як форми фактуального доведення, уґрунтованого на емпіричному знанні та підтримуваного дисциплінованим методологічним аналізом.

У всьому цьому як симптом “низхідного зсуву” наявне узвичаєне і глибоко невіддале змішання тверджень загального характеру в теоретичному

дискурсі із сциєнтизмом чи натуралізмом. У світі сучасної теорії часто домінує ідея, яка полягає в тому, що антипозитивізм приховується “низхідним зсувом” чи приховує його. Ця абстрактна (теоретична) аргументація, по суті, пов’язана із еготизмом виняткової Західної наукової парадигми. Пристрасть Фуко до привнесення суперечливого теоретичного аргументу в конкретне та дискретне історичне дослідження є досить показовою й, тим самим, показово оманливою. Чимало науковців пішли шляхом такого кшталту іронічного, “усегараздного позитивіста” (“fortunate *positivist*”) та інтерналізували його недовіру до глибинної інтерпретації, як ще одного дискурсивного хитромудрого виверту уніфікованого розуму.

У полемічному контексті не дивно, що “критичний реалізм” перетворився на переконливий дискурс — не тільки для емпіриків, а й для теоретиків, адже він, безперечно, є спокусливою можливістю “виходу” за межі наукового/антинаукового поділу в еру деградування й “низхідного зсуву” і здатний забезпечити можливість як емпіричної відповідальності та моральної критики, так і теоретичного обґрунтування. Він здатен вивести цінності з фактів, поновити у правах уніфікаційну епістемологічну силу марксизму, уникаючи специфічних політичних зобов’язань.

Реалізм — третій акт драми на три дії, яка розряджає напругу, задану в акті першому — у 60–70-х роках ХХ століття, і долає страх перед релятивізмом і нерелевантністю, поширюваний постмодерним скептицизмом та війнами навчальних програм 1980-х років (акт другий). Центральними гравцями у другому акті стали гіперрефлексивні антропологи, які здійснили Едипове знищення Гірца, Сахлінса й компанії. Замість того, щоб слідом за Сейдманом стверджувати, що орієнталізм є відхиленням, зумовленим партикуляризмом певних історичних умов, Д.Кліфорд припустив, що кожне етнографічне спостереження має алегоричну природу.

IV

Можлива інакша нарративна дуга і, в її межах, — інший епістемологічний висновок. Інтерес до нових емпіричних світів привернув увагу до культурного, історично пов’язану зі зрушеннями 1960–1970-х років. Коли антропология увійшла у стан кризи, Американською соціологічною асоціацією була створена секція соціології культури, й історики культури у Сполучених Штатах почали засвоювати уроки Гірца, Куна та Бейліна, аби знайти альтернативні пояснення історії Заходу та переосмислити історіографію [White, 1973]. У соціології кінець теоретичного *Zeitgeist* збігся у часі з іншого роду другим актом: повільним, сталим, епістемологічно не усвідомлюваним, але, зрештою, високопродуктивним розвитком соціологічних досліджень культури. Сьогодні секція культури Американської соціологічної асоціації є найбільшою серед усіх за чисельністю членів; вона переважає й за кількістю секції з таких класичних соціологічних проблем, як соціальна мобільність, класи, політика, стратифікація та ін. У Великій Британії “Theory, Culture and Society” (Теорія, Культура та Суспільство) — якщо не провідний національний журнал, то, безперечно, найвпливовіший на світовому рівні. Також варто зазначити, що перший журнал Британської соціологічної

асоціації вже понад двадцять років носить назву “*Cultural Sociology*” (Культуральна соціологія).

У секції культури Американської соціологічної асоціації можна зустріти ті самі підходи до епістемологічних поділів, які зазвичай обстоюють самопроголошені теоретики — позитивізм vs реалізм vs герменевтика vs прагматизм; культура політики vs політика культури; виробництво і споживання; локальне знання і загальні положення. У працях більшості членів секції соціології культури ці диспути є “низхідно зсунутими”, вбудованими (embedded) та передбачають розуміння в межах емпіричних досліджень. Утім, у цих запеклих диспутах ми знаходимо потенціал для поновлення теоретичних та метатеоретичних дебатів у тому вигляді, який може збагатити наше саморозуміння та значно підвищити якість наших емпіричних досліджень. Вихідні позиції культуральної соціології можна долучити до продуктивного діалогу з розв’язання проблем епістемології. Таким чином, “культуралізована епістемологія” включатиме дві центральні тези: (1) емпіричні об’єкти (objects) в соціальній науці, що є подвійно-означеними і, так би мовити, беруть участь як маркери у двох системах значень, чії перетини завжди є неповними, і (2) соціальна наука, що у своїй продуктивності та гонитві за істиною є виставою, що складається з мовних актів, що є однаковою мірою символічними й конотативними і водночас констатативними та денотативними. Перша теза недвозначно натякає на гіпостазовані стосунки між теорією і реальністю в соціальному дослідженні; друга артикулює мовою перформативної теорії активний процес, у рамках якого теоретичні та емпіричні свідчення використовуються для побудови соціологічних пояснень.

Пропонуючи до розгляду ці тези, автори статті мали на меті повернути епістемологію у гру і вийти за межі знайомого культурсоціологічного аргументу (принаймні у його спрощеному вигляді), згідно з яким культура є “конституентом” соціального, тобто всі, так би мовити, “тверді” (hard) соціальні структури фактично залежать від “м’якої” (soft) культури. Позаяк це навіювання і далі залишалось чинним, належало з’ясувати, що власне впливає з таких аргументів стосовно конструювання соціологічного знання. Аргументи “за культуру” є занадто онтологічними; вони порушують питання культури в рамках наукового реалізму, піддаючи сумніву той факт, що культура є значно більш впливовою силою, ніж опортуністичні політичні структури або економічні ресурси. Такі аргументи не дають відповідей на епістемологічні питання: якщо всі і кожен керуються смыслом, то чи має значення, що соціологи бачать себе зорієнтованими радше на емпіричні факти, ніж на розроблення власного світогляду (Weltanschauung)?

Почнемо зі строго антипозитивістського припущення: коли ми проводимо емпіричне дослідження, ми “читаємо”, а не “спостерігаємо”. Так, ми справді зорієнтовані на те, що може бути побаченим, записаним і, часом, кількісно вимірним. Без таких показників соціального життя соціологія як дисципліна існувати не може. Але що ми робимо із отриманими даними? Ми вбудовуємо (embed) їх у нашу особисту теоретичну систему значень і, таким чином, описуємо значеннєві (смыслові) системи в соціальному світі, в які були вбудовані дані. Істиннісні продукти емпіричної соціальної науки являють собою знакові системи співвідношень означуваного/означального.

Знаки істини беруть участь у подвійній системі референції, у світі значень, що його становить соціальна наукова теорія, з одного боку, й у світі значень, що “оточує” соціальні дії, — з іншого.

Референційні реальності соціологічного пояснення, отже, являють собою смисли, деякі з яких свого часу застигли або перетворилися на усталені елементи економічних та політичних структур. Однак ці реальності доступні лише через власні смисли дослідника, які, за наявності вдалих теорій, гарних ідеальних типів, якісних моделей соціального руху забезпечують можливість ефективної інтерпретації. Емпіричні об’єкти “говорять до нас” (speak to us), і ми щосили намагаємося чесно “знати” (know) їх, а також те, що їх пояснює. Та все, на що ми насправді здатні, — це “знати” їх таким чином, яким ми знаємо об’єкти мистецтва, через наші надії, почуття, ментальні відображення та очікування. Соціальне знання відрізняється від естетичного лише тим, що в соціальних науках наше знання сублімоване в раціоналізований, стислий і точний дискурс сутнісної соціальної теорії. Таким чином “емпіричне” залегає між двома знаковими системами: нашими теоретичними пресупозиціями і нашими пояснювальними постсупозиціями досліджуваного випадку.

Візьмімо до уваги пряму інверсію сприйняття критичних реалій. Філософія науки наполягає на тому, що соціальний науковець розпочинає з герменевтичної операції пізнання “смислів актора” (actors’ meanings) і від цього рухається до підставової, реальної “структури” через перетворення протонаукових концептів у наукові. Натомість автори статті відводять герменевтиці місце як у кінцевому пункті, так і на початку операції соціологічного тлумачення. Соціальну науку можна розуміти як діалектику, яка коливається між слабкою і сильною герменевтикою. Операції слабкої герменевтики — це фіксація спостережень; ознайомлення з незнайомими висловлюваннями, діями та думками; впорядкування якісних та кількісних даних. Натомість операції сильної герменевтики експліцитно постулюють існування смислових структур, чії рамки та ригідність мають бути аргументовані з посиланням на теоретичні концепти та зафіксовані дані. Баскар, як і Маркс, відданий ідеї *суперечності* поверхневих концепцій і глибинних реальностей, що пояснює не лише емпіричні дані, а й хибну інтерпретацію їх з боку соціальних акторів (тобто ідеологію). Разом із Кліфордом Гіртцем та Мішелем Фуко автори досить скептично ставляться до так званого *відкриття* глибинних структур. Замість логіки наукового відкриття соціальні науковці постійно залучені до певного роду глибинної епістемологічної гри, ризикуючи власними внутрішніми смислами у спробах вхопити внутрішні смисли інших людей та речей, чия реальність лежить поза межами їхньої власної.

Іншими словами, навіть якщо емпіричні об’єкти онтологічно існують поза межами нас, вони є текстуалізованими в рамках соціального тексту. Таким чином, аби зрозуміти, що ми робимо, коли прочитуємо їх, нам необхідна текстуальна теорія. Гіпотетично, за умови використання нашого теоретичного апарату, емпіричне стає означуваним для наших теоретичних означальних, тож замість розкривати “реальний” світ наші дескриптори емпіричних об’єктів мають бути сприйняті як знаки, що зводять одне з одним

теорію і спостереження, а отже, причетні до них обох. Потім ці значення, призначені для опису, стають фактами, на яких ми розбудовуємо наші пояснення. У цих поясненнях знаки (що містять теорію та спостереження), своєю чергою, стають означальними щодо знаків другого порядку, де означуваними є глибші смисли, що допомагають нам пояснити соціальну дію, — невидимі культурні структури. Таким чином, немає ані суто дедуктивного відношення між теорією і даними, ані суто індуктивного відношення між даними і тлумаченням. Понад те, немає прямого онтологічного референту для теоретичних термінів.

Хоча ця реконструкція інтерпретативної епістемології наголошує важливість та відносну незалежність даних, вона фактично розширює рамки культурних структур та герменевтичних інтерпретацій. У наведеної далі цитаті К.Гіртц обмежує смисл, орієнтований на герменевтичний метод, до завдання пояснення лише самої культури:

“Репертуар найзагальніших, академічних концептів і систем концептів — “інтеграція”, “раціоналізація”, “символ”, “ідеологія”, “етос”, “революція”, “ідентичність”, “метафора”, “структура”, “ритуал”, “світогляд”, “актор”, “функція”, “святе” і, звісно, сама “культура” — імплікується в тіло насичено-описової етнографії з метою відтворити явища як такі науково переконливо. Це має на меті вивести із дрібних, але щільно текстурованих фактів вагомий висновки, аби підтримати загальні твердження щодо ролі культури в побудові колективного життя, чітко співвідносячи їх зі складною конкретикою” [Geertz, 2000b: p. 28].

Культуралізація епістемології застосовна до вивчення кожного пояснюваного — не лише до “м’яких” (soft) змінних, а й до найреальніших, найдієвіших та найвпливовіших соціальних структур.

Візьміть, наприклад, працю Дж.Батлер, присвячену питанням перформативності та гендеру. Якщо колись і був приклад емпіричного “відкриття”, яке б відкрило абсолютно нову сферу адекватного наукового дослідження в соціальній науці, то це саме той випадок. Праця Батлер запроваджує численні емпіричні дослідження в рамках статево-гендерної системи як соціальної структури, чия “твердість” (hardness) не підлягає жодним сумнівам, структури, відтворюваної в повсякденних практиках у поєднанні із системою соціальних санкцій, що включає відкрите насильство та інституціональну силу і розвиває режими дискримінації. Утім, чи справді Батлер прийшла до такого відкриття у своїх працях і, отже, дала поштовх соціології сексуальності? Вона зробила це, використовуючи світ теоретичних значень, що їх розробили, зокрема, Фуко, Остин, Деріда, Гофман, Тернер та Вітінг. Використовуючи ці *apriori*, вона реінтерпретувала найбільш засадове з “даних спостережень” (observational data), повсякденний акт “буття чоловіком або жінкою” в сучасному західному суспільстві як “реалізацію гендеру” (‘doing gender’). У праці “Гендерна турбота” (Gender Trouble) ми можемо побачити комплексні процеси епістемологічної ресигніфікації на практиці, оскільки теоретичні смисли впливають на дані, витворюючи звідси нову, постсупозиційну смислову структуру, котра постає як те ціле, що пояснює частини.

Розглядувана як первинна ідентифікація, що слугує визначальною причиною, гендерна ідентичність може бути переосмислена як особиста/культуральна історія загальноновизнаних смислів, підпорядкованих набору імітативних практик, які відсилають до інших імітацій і в сукупності створюють ілюзію первинної та внутрішньої гендерної самості або пародіюють механізм такого створення [Butler, 1999: p.176].

Не варто навіть припускати, що теоретичне нововведення Батлер є заявою на користь радикальної свободи реалізації гендеру — неначе її новий теоретичний виклад статево/гендерної реалізації реферує прямо та онтологічно до природної здатності кожного в будь-який час скинути з себе ярмо соціальної структури. Головне її положення полягає, безперечно, в прямо протилежному — визначити радикальні межі гетеронормативності як системи влади та контролю. Вона вказує на владу соціальної структури нового роду.

Якщо ми зрозуміємо, що позиція Батлер полягає в тому, що ця соціальна структура, як і решта — у сфері економіки, релігії, раси чи громадянства, є седиментованою та інституціоналізованою структурою значень, тоді слід визнати, що ключ до її вивчення — інтерпретація значень. Стимульована новими теоретичними ідеями та новими ідеологічними нюансами, Батлер змогла переозначити статево/гендерну систему, створивши емпіричний об'єкт та вказавши на новий різновид пояснювальної моделі. Радше ніж пропонувати нову онтологію статі та гендеру, вона ставить у центр соціальний перформанс, виходячи з того, що онтологічний жанр теорії робить неспроможною і неправомочною емпіричну проникливість.

Той факт, що гендероване тіло є перформативним, передбачає, що воно не має онтологічного статусу окремо від різноманітних актів, які конституують його реальність. Це також передбачає, що якщо ця реальність сформована в якості внутрішньої сутності, то власне ця внутрішність є проявом та функцією визначально публічного та соціального дискурсів, суспільного регулювання фантазії через зовнішню політику тіла, контроль гендерних меж, який відрізняє внутрішнє від зовнішнього і тим самим встановлює “єдність” суб'єкта [Butler, 1999: p. 173].

Радше ніж стверджувати, що культура конститує соціальне, доцільніше зауважити, що соціальне краще розуміти в термінах, які ми використовуємо, теоретизуючи “природу” (“nature”). В онтологічному сенсі соціальні структури є седиментаціями культуральних структур, кристалізованих структур смислів, які так глибоко закріпилися та легітимувалися, що продукують матеріальні спонуки для підкорення та покарання для девіацій. Таким чином, соціальні структури можна порівняти із законами — не природними, але юридичними: вони становлять глибоко вкорінені структури надання переваги у поєднанні із санкціями. Автори пропонують альтернативу сміливому та самотньому “спостереженню” та “гестуванню” з боку соціального науковця, що стикається або з відвертою емпіричною, або з неосягненою онтологічною реальністю глибинної структури. Вивчення суспільства емпіричним шляхом вимагає, натомість, складного подвійного прочитання. Соціальні актори “читають” реальність прагматично, згідно з власною системою смислів, тоді як ми “читаемо їх” (акторів), намагаючись проникнути в

їхні глибинні структури, застосовуючи наші власні смисли. Коли це вдається, ми наближаємось до соціологічного пояснення.

V

Отже, соціолог підходить до своїх даних із набором теоретичних пресупозицій і намагається дійти до тих постсупозицій, тобто значень, які “конституують” соціальну реальність, котру соціолог пропонує пояснювати та реконструювати, виходячи з інтерпретації фактів. Було б просто безглуздо очікувати, що раціональність соціально-наукового дискурсу буде похідною від цієї реальності на підставі чи то раціональності, а отже, універсальної зрозумілості людських акторів, що є об’єктом нашого вивчення, чи то онтологічної непохитності соціальної структури.

Потрібна значно більш глибока модель наукового життя, ніж модель розважливого обговорення чи навіть публічної критики, щоб зрозуміти, що відбувається, коли соціологи пред’являють факти і ретельно перевіряють теорії. Таку модель належить розуміти радше як соціальний перформанс [Alexander, 2006]. Науковець має передати своє розуміння шляхом продукування та подання власних наукових текстів. Таким чином, коли соціолог намагається повідомити своїх колег про істиннісне значення своєї праці, спостережливе читання перетворюється на письмо. Це означає — запропонувати проникливу інтерпретацію того, що пояснює науковому співтовариству сукупність соціальних дій та соціальних порядків, що становлять предмет загальної зацікавленості, таких як Французька революція, вибори в Америці, зниження доходів середнього класу, витоки сучасного західного капіталізму. Будучи адресовані аудиторії, тексти науковців мають бути не лише констативними, а й перформативними; йдеться про спробу створити, презентувати і сформувати соціальний світ, чия реальність змушує сприймати дані як правдоподібні, ймовірні, ба навіть необхідні.

Таким чином, “емпіричне” стає засобом символічного продукування. Поряд із пов’язаними з цим обмеженнями існує й такий чинник, як міра доступності для аудиторії філософських пресупозицій і каузальних схем, передбачуваних дослідницькою програмою соціолога. Свою роль відіграють і певні інституціоналізовані структури соціальної влади — фондові агенції, державні, освітні та професійні організації, що регулюють оприлюднення та просування. Успіх презентацій істини опосередковується відносно незалежними структурами сприйняття, властивими аудиторії, спільнотою фахівців і студентів, і зрештою, залежить від відносної нудності чи творчої спроможності самого науковця, від перформативної складової, чия чутливість до деталей є настільки різноманітною, наскільки різноманітними можуть бути дані. Наукові або педагогічні зусилля на шляху до істини стають перформансами, які усталюються через циркулювання мереж символічного обміну, “інформації” для розпізнавання [Hagstrom, 1965]. У цих взаємних перформансах автори перетворюються на критиків, соціальні авторитети стають публікою, а критики, своєю чергою, перетворюються на авторів. Саме множинність та складність цих мереж символічного обміну у

їхньому циркулюванні — диференційованість елементів наукового перформансу — в підсумку і визначає потенціал досягнення раціональної істини.

Ця модель застосовна до продукування текстів у природничих науках, але перформанс істиннісних заяв у соціальних науках зберігає характерну динаміку. На відміну від природничих наук, перформативне надання чинності соціально-науковим знанням вимагає від соціолога створення водночас *двох* світів смислів — один світ смислів його колег, другий світ смислів предмета дослідження. Науковий текст має розкривати світ, що пояснює факти, в термінах світу, який їх теоретизує. І, таким чином, це завжди дедуктивне та індуктивне, парадигматичне та синтагматичне, денотативне та конотативне, “пояснення” (схоплення того, що сутнісно пояснює дії інших) та “інтерпретація” (залежна від наших теорій та наших інтуїцій на шляху до цього самого схоплення). Та між цими двома світами значень завжди існуватиме розрив, різниця. Як результат ми отримуємо аж ніяк не довільний та ірраціональний релятивізм, але відбувається зміщення дії емпіричної відповідальності — від онтологічної надійності об’єкта та раціональності індивідуальних дослідників у бік вибіркової спорідненості між смислами теорії і смислами досліджуваного випадку. Якщо ці смисли придатні до “схоплення” одне одного, це відкриває шлях до соціологічного розуміння і, відповідно, до пояснення дії. Це взаємне розуміння — необхідна, але недостатня умова для визнання істинності з боку наукової спільноти — аудиторії, яка визнає правдоподібність лише на базі перформансу.

VI

Досить давно, ще коли розпочався “висхідний зсув”, Ж.Дериду стверджував, що структуралізм як панівна в той час універсально-наукова теорія у французькій етнології містить самокритику. Ретельне вивчення засадничих теоретичних текстів Леві-Строса привело Дериду до усвідомлення того, що в гуманітарних науках онтологічний дискурс є ілюзією і що основні теоретичні відмінності, такі як між природою і культурою, корисні саме в якості інтерпретативних інструментів для схоплення тої чи іншої соціальної формації, того чи іншого міфу і для надання нам можливості показати, як “онтологія” соціального постійно реконститується через дієвість соціальних смислів.

Автори зазначають, що в колективному конструюванні міфу про Дериду та постмодерний скептицизм з поля зору було випущено саму суть його “Структури, знака і гри в дискурсі гуманітарних наук” [Derrida, 1978]. Ця деконструкція гуманітарних наук радше не демонструє неможливість гуманітарних наук, а окреслює умови їх можливості: тобто соціальні науковці мусять використовувати теорії для розуміння смислів, що не є їхніми власними, у неперервному повторенні емпіричного істинотворення (truthmaking), що являє собою не стільки накопичення, скільки поширення.

Оголошуючи кінець ери теорії, С.Сейдман нещодавно відзначив, що за іронією постмодерністський скептицизм лишився надто загальним у своїх постулатах і цілях, водночас, незважаючи на це, “низхідний зсув” повернув більшість науковців до емпіричного. Таким чином світ знову опинився на

роздоріжжі між теорією і фактом. Це хибна дилема, тож, щоб уникнути її, необхідно розглянути можливість впровадження культуральної соціологічної науки. Ця наука історично обмежена, але теоретично озброєна, емпірично відповідальна та епістеміологічно свідомі і прагне пояснювальної валідності. Умови для цього нового розуміння забезпечили інтелектуальні розробки другої половини ХХ століття. Культурсоціологічна теорія епістемології, яку було висвітлено у цій статті, логічно впливала звідси.

Джерела

- Alexander J.C.* (1982) *Theoretical Logic in Sociology*. — Berkeley: University of California Press.
- Alexander J.C.* (1988) *Action and its Environments: Toward a New Synthesis*. — New York: Columbia University Press.
- Alexander J.C.* (2004) *Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy* // *Sociological Theory* 22(4): 527–73.
- Alexander J.C., Giesen B. et al.* (2006) *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*. — Cambridge: Cambridge University Press.
- Appadurai A.* (1986) *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. — Cambridge: Cambridge University Press.
- Bhaskar R.* (1975) *A Realist Theory of Science*. — Leeds: Leeds Books.
- Bhaskar R.* (1979) *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. — Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.
- Bhaskar R.* (1998) *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, 2nd edn. — London: Routledge.
- Bourdieu P.* (1977) *Outline of a Theory of Practice*. — Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler J.* (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. — New York: Routledge.
- Callon M., Law J.* (2005) *On Qualculation, Agency, and Otherness* // *Environment and Planning D: Society and Space* 23: 717–33.
- Darnton R.* (1984) *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. — New York: Basic Books.
- Derrida J.* (1978) *Structure, Sign, and Play in the Discourse of the Human Sciences* // *Writing and Difference*. — Chicago: University of Chicago Press.
- Dilthey W.* (1976) *The Construction of the Historical World in the Human Studies* // H.P. Rickman (ed.) *Dilthey: Selected Writings*. — New York: Cambridge University Press.
- Douglas M.* (2002) *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. — New York: Routledge.
- Foucault M.* (1965) *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. — New York: Pantheon Books.
- Foucault M.* (1971) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. — New York: Pantheon Books.
- Foucault M.* (1972) *The Archaeology of Knowledge*. — New York: Pantheon Books.
- Geertz C.* (2000a) *Ethos, Worldview, and the Analysis of Sacred Symbols* // *The Interpretation of Cultures*. — New York: Basic Books.
- Geertz C.* (2000b) *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture* // *The Interpretation of Cultures*. — New York: Basic Books.
- Giddens A.* (1971) *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis Of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. — Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens A.* (1979) *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. — Berkeley: University of California Press.

- Giddens A.* (1984) *The Constitution of Society: Introduction to the Theory of Structuration.* — Berkeley: University of California Press.
- Giddens A.* (1993) *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies.* — Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gouldner A.W.* (1970) *The Coming Crisis of Western Sociology.* — New York: Basic Books.
- Gouldner A.W.* (1974) *The Dark Side of the Dialectic: Toward a New Objectivity.* — Dublin: Economic and Social Research Institute.
- Habermas J.* (1971) *Knowledge and Human Interests.* — Boston: Beacon Press.
- Habermas J.* (1984) *The Theory of Communicative Action.* — Boston: Beacon Press.
- Hagstrom W.O.* (1965) *The Scientific Community.* — New York: Basic Books.
- Harré R.* (2002a) *Material Objects in Social Worlds // Theory, Culture & Society* 19(5/6): 23–33.
- Harré R.* (2002b) *Rom Harré on Social Structure and Social Change: Social Reality and the Myth of Social Structure // European Journal of Social Theory* 5(1): 111–23.
- Kemp S.* (2005) *Critical Realism and the Limits of Philosophy // European Journal of Social Theory* 8(2): 171–91.
- King A.* (2004) *The Structure of Social Theory.* — London: Routledge.
- Reed I.* (2002) *Book Review: Ann Swidler, Talk of Love: How Culture Matters // Theory and Society* 31(6): 785–94.
- Reed I.* (2008) *Justifying Sociological Knowledge: From Realism to Interpretation // Sociological Theory* 26(2): 101–29.
- Sahlins M.* (1976) *Culture and Practical Reason.* — Chicago: University of Chicago Press.
- Seidman S.* (1994) *Contested Knowledge: Social Theory in the Postmodern Era.* — Oxford: Blackwell.
- Seidman S.* (2003) *The End of an Era: Becoming a Theorist // Perspectives* 26(4): 2, 5, 7.
- Seidman S, Alexander J., eds.* (2008) *The New Social Theory Reader.* — New York: Routledge.
- Sewell W.H.* (1980) *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848.* — Cambridge: Cambridge University Press.
- Smelser N.J.* (1962) *Theory of Collective Behavior.* — London: Routledge & Paul.
- Stones R.* (2001) *Refusing the Realism-Structuration Divide // European Journal of Social Theory* 4(2): 177–97.
- Weber M.* (1978) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology.* — Berkeley: University of California Press.
- White H.V.* (1973) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe.* — Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Winch P.* (1958) *The Idea of Social Science and Its Relation to Philosophy.* — London: Routledge & Paul.

Переклад з англійської АНІКИ ДЯЧУК